

บทที่ ๕

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณี วัดปัญญานันทาราม อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎีการเรียนรู้ ๒) เพื่อศึกษาการจัดการเรียนรู้ตามพระพุทธศาสนาของวัดปัญญานันทาราม อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี และ ๓) เพื่อศึกษาผลการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาของวัดปัญญานันทาราม อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี จากผลการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้พบประเด็นคำตอบที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

๕.๑ สรุป

๕.๑.๑ แนวคิด ทฤษฎีการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ตลอดชีวิต มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตและการปรับตัว เพื่อช่วยให้บุคคลสามารถเลือกวิธีการปรับตัวมาใช้ได้อย่างเหมาะสม ทำให้บุคคลเลือกได้ว่าเมื่อใดควรปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม เมื่อใดควรปรับสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับตน และเมื่อใดควรปรับทั้งสิ่งแวดล้อมและตัวเราเข้าหากัน การเรียนรู้จึงเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิต ที่มีจะพูดกันว่า Four pillars of learning (สี่เสาของจตุสดมภ์) สี่เสาของการเรียน คือ ๑) Learn to know การเรียนเพื่อรู้ คือ การฝึกฝนให้รู้วิธีที่จะเข้าใจ เรียนให้รู้ว่ทำอะไรเป็นอะไร ดีชั่วอย่างไร ๒) Learn to do การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติได้จริง เพื่อจะสามารถสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ที่แวดล้อมเราอยู่ คือ เรียนทำ เรียนแล้วก็ทำ รู้แล้วก็ทำ ๓) Learn to live together การเรียนรู้เพื่อที่จะอยู่ร่วมกัน เพื่อสามารถมีส่วนร่วม และร่วมมือกับผู้อื่นในกิจการทั้งปวงของมวลมนุษย์ คือ เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันให้ได้ และ ๔) Learn to be การเรียนรู้เพื่อชีวิต เรียนเพื่อที่จะพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ในการศึกษาแนวคิดทฤษฎีการจัดการเรียนรู้ ได้แยกประเด็นแห่งการศึกษาเป็น ๒ ประการ คือ ๑) การจัดการเรียนรู้ตามแนวตะวันตก และ ๒) การจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา การเรียนรู้ตามแนวตะวันตกมีแนวคิดสำคัญคือการมองแบบแยกส่วนของธรรมชาติและพฤติกรรมมนุษย์ ซึ่งถือเป็นพื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้ การเรียนรู้จึงหมายถึงความต้องการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้นอันเป็นผลมาจากประสบการณ์ ซึ่งเน้นความสำคัญที่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้สามารถแก้ไขหรือเผชิญปัญหาต่างๆ ได้ เป้าหมาย

ของการเรียนรู้จึงเน้นการพัฒนาที่สัมพันธ์กับวัตถุเพื่อตอบสนองความต้องการของตนในการดำเนินชีวิต ส่วนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนามีแนวคิดสำคัญคือการมองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ซึ่งถือเป็นพื้นฐานของหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา การเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาจึงหมายถึงการฝึกฝนพัฒนามนุษย์ให้มีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม เน้นความสำคัญที่การพัฒนาคนทั้งพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา โดยมีเป้าหมายคือความเข้าใจในสิ่งที่ตนเป็นและเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับระบบธรรมชาติตามความเป็นจริง จนสามารถพัฒนาตนสู่ความเป็นอิสระจากทุกข์ทั้งหลายกลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ในที่สุด

แม้ว่าการจัดการเรียนรู้ตามแนวตะวันตกและการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาจะมีความแตกต่างกัน ในเรื่องของการพัฒนากายและจิตที่สัมพันธ์กับชีวิต รวมถึงเป้าหมายของการเรียนรู้ แต่ก็มีข้อสอดคล้องตรงกันว่าการเรียนรู้เกิดจากการยอมรับ รู้จักแก้ไข เปลี่ยนแปลง และคิดแก้ปัญหาด้วยความรู้ ความเข้าใจ โดยจัดระบบการรับรู้เชื่อมโยงกับประสบการณ์ จนพบวิธีการแก้ไขปัญหาคือด้วยเหตุและผล ซึ่งวิธีการแก้ไขปัญหามองอย่างต้องมีการฝึกฝนอย่างต่อเนื่องจนกว่าจะประสบผลสำเร็จ และการเรียนรู้เป็นการมุ่งหวังให้บุคคลมีบุคลิกภาพที่พึงประสงค์ มีความฉลาดรอบรู้ มีความสุข สามารถพัฒนาศักยภาพทางจิตเพื่อการคิดแก้ปัญหา และการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งต่อตนเองและสังคม ตลอดจนการสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมให้มีความสมบูรณ์ดังงามตามศักยภาพของแต่ละบุคคล

๕.๑.๒ การจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาของวัดปัญญานันทาราม

วัดปัญญานันทาราม มีแนวคิดในการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาที่เกิดจากการเห็นว่าการจัดการศึกษาของโลกปัจจุบันนั้นเน้นเฉพาะเรื่องให้คนรู้หนังสือ แต่ขาดความรู้ในเรื่องความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ วัดปัญญานันทารามจึงมีปรัชญาในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้หรือการฝึกอบรมคือ “การสร้างคนดี เพื่อควบคุมคนเก่ง” และมันใจในชีวิตของมนุษย์ที่ว่า “ทุกคนพัฒนาได้ ถ้าให้ออกาส” ดังนั้นวัดปัญญานันทารามจึงจัดการเรียนรู้โดยมีจุดมุ่งเน้นเพื่อสร้างคน พัฒนาคน ให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มีชีวิตที่ดีงามตามแนวทางแห่งพุทธศาสนา ซึ่งเป็นไปตามเจตนารมณ์ของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) พระผู้สร้างวัดปัญญานันทารามที่ต้องการสร้างวัดให้เป็นสถานที่สำหรับ “สร้างพระ สร้างคน สร้างเยาวชนของชาติ สร้างศาสนทายาท ให้มีชีวิตอยู่ในโลกอย่างถูกต้อง ให้มีชีวิตเรียบร้อยตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจวัตถุนิยมมากเกินไป”

การจัดหลักสูตรตามรูปแบบโครงการจัดการเรียนรู้และเผยแพร่ศาสนธรรมสำหรับภิกษุ สามเณร และฆราวาสนั้น จึงได้ยึดแนวทางแห่งการพัฒนาบูรณาการตามหลักไตรสิกขาเพื่อมุ่งเน้นการพัฒนาทั้ง ๓ ด้าน อันได้แก่ ๑) ด้านวัจนธรรม ๒) ด้านคุณธรรม หรือศีลธรรม และ ๓) ด้านกิจกรรมคือการจัดกิจกรรมให้เหมาะสมเพื่อเป็นเครื่องมือในการฝึกอบรม โดยมีแนวความคิดของหลวงพ่อกุศลพุทธทาสภิกขุ และหลวงพ่อบุญญานันทภิกขุ ที่องค์ท่านได้ประยุกต์

หลักธรรมพุทธศาสนามาเป็นกรอบให้ทุกคนที่เข้ามารับการฝึกอบรมหรือร่วมเรียนรู้จะต้องถือหลักปฏิบัติ ดังนี้

๑. ด้านวัฒนธรรม เน้นวัฒนธรรมทางศาสนา คือ พระภิกษุสามเณรและฆราวาสทุกคนที่อยู่ภายในวัดหรือผู้ที่เข้ามาร่วมเรียนรู้ภายในวัด ต้องถือปฏิบัติตามแบบอย่างของชาววัดคือการประพฤติพรหมจรรย์ อันได้แก่ การรักษาศีล ๘ ศีล ๑๐ หรือศีล ๒๒๗ ตามแต่เพศภาวะ และต้องปฏิบัติตามแบบสมณะกิจ คือ การไหว้พระสวดมนต์ทำวัตร เจริญจิตภาวนา และการศึกษาเรียนรู้ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม เป็นต้น

๒. ด้านคุณธรรม คือ การบูรณาการหลักไตรสิกขาหลักฝึกฝนพัฒนาคนตามแนวพุทธศาสนา ที่วัดปัญญานันทารามได้ประยุกต์มาเป็นหลักในการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้ร่วมเรียนรู้ได้ปฏิบัติฝึกหัดตน อันได้แก่

๒.๑ การปฏิบัติฝึกหัดตนยึดหลักที่ว่า “อยู่อย่างต่ำ กระทำอย่างสูง” ที่หลวงพ่อบุทธทาสภิกขุท่านให้แนวทางการอยู่อย่างต่ำ คือ กินข้าวขามแมว อาบน้ำในคู อยู่กุฏิเล้าหมู ฟังยุงร้องเพลง ส่วนการกระทำอย่างสูง คือ การดำเนินชีวิตที่ต้องการให้ผู้ร่วมเรียนรู้ได้ฝึกหัดปฏิบัติตนเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย โดยมุ่งเน้นในเรื่องมารยาท กายอ่อนน้อม วาจาอ่อนหวาน จิตใจอ่อนโยน

๒.๒ การปฏิบัติฝึกหัดตนยึดตามหลัก ๕ ดีเพื่อชีวิตของหลวงพ่อบุทธทาสภิกขุ เพื่อการฝึกหัดรู้จักตัดตนเอง คือ การคิดดีเป็น พูดดีเป็น ทำดีเป็น คบคนดีเป็น และไปสู่สถานที่ดีเป็น

๓. ด้านกิจกรรม โดยมีกรอบของการจัดกิจกรรมยึดตามหลักที่ว่า ต้องเรียบง่าย ประหยัดสุด ประโยชน์สูง และถูกต้องตามหลักธรรมวินัย และอาศัยกระบวนการในการพัฒนาให้ครอบคลุมทั้ง ๔ ด้าน อันได้แก่ สุข=สุขะ คือการฟัง, จิ=จินตะ คือการคิด, ปุ=ปุจฉา คือการถาม, และ ลิ=ลิขิต คือการเล่าเรียนเขียนอ่าน

ดังนั้น เป้าหมายการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาของวัดปัญญานันทารามจึงมุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาตนเอง โดยแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. ระดับบุคคล ได้แก่ การเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศไทย และเป็นศาสนิกชนที่ดีของพุทธศาสนา

๒. ระดับปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น ได้แก่ การเข้าใจสัจธรรมและคุณธรรมเพื่อการทำงาน และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

๓. ระดับสังคม ได้แก่ การเป็นคนดีของสังคม และการทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม

๕.๑.๓ ผลการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาของวัดปัญญานันทาราม

การจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาของวัดปัญญานันทารามในรูปแบบของโครงการเข้าค่ายฝึกอบรม พบว่า มีความเป็นมาและวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน เน้นการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะหลักไตรสิกขามาประยุกต์ใช้ เพื่อการพัฒนาตนเอง การอยู่ร่วมกับผู้อื่น และการทำประโยชน์ให้สังคม ในการศึกษาผลการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาของวัดปัญญานันทาราม จึงได้แบ่งเป็น ๒ ประการ คือ ๑) กระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เป็นปัจจัยให้เกิดผลการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาของวัดปัญญานันทาราม และ ๒) ผลการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาของวัดปัญญานันทาราม

กระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เป็นปัจจัยให้เกิดผลการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาของวัดปัญญานันทาราม ในรูปแบบโครงการจัดการเรียนรู้และเผยแผ่ศาสนธรรมสำหรับพระภิกษุ สามเณร และโครงการจัดการเรียนรู้และเผยแผ่ศาสนธรรมสำหรับฆราวาสนั้นแบ่งเป็น ๓ ด้าน ได้แก่ ๑) กระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านธรรมาจริยธรรม ๒) กระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านธรรมาจริยธรรมของผู้เรียน และ ๓) กระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านปัจจัยส่งเสริมการเรียนรู้ ดังนี้

๑. กระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านธรรมาจริยธรรมการเรียนรู้ วัดได้มีการจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ โดยมีหลักการในการสร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆ หรือสิ่งแวดล้อมของวัด คือ การสร้างศาสนวัตถุ เน้นหลัก ๓ ป คือ ประโยชน์สูง ประหยัดสุด ประยุกต์ธรรม และการสร้างทางจิตเน้นการพัฒนาจิตใจ คือ มีพระพุทธเจ้าเป็นผู้นำ มีพระธรรมเป็นแผนที่ และมีพระสงฆ์เป็นพี่เป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ โดยมีเป้าหมายการพัฒนาคนสู่ความเป็นมนุษย์ และจากมนุษย์ต้องเป็นพุทธบริษัทให้ได้

๒. กระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านธรรมาจริยธรรมของผู้เรียน วัดมีหลักในการพัฒนาคนว่า “ชีวิตนี้พัฒนาได้ ถ้าให้โอกาส” ด้วยทุกคนมีโอกาสในการพัฒนาและมีระดับสติปัญญาแตกต่างกันทั้งโดยความประพฤตินี้เป็นนิสัยอันปกติ เมื่อรู้เข้าใจในความประพฤตินี้เป็นปกตินิสัยแล้วก็สอดแทรกเนื้อหากระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับจริตหรือความประพฤติของบุคคลเหล่านั้นด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมตามระดับสติปัญญาของบุคคล เพื่อให้ประโยชน์และเกิดผลสูงสุดตามเป้าหมายในการฝึกฝนอบรม

๓. กระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านปัจจัยส่งเสริมการเรียนรู้ วัดถือหลักในการอยู่ร่วมกันตามระบบสังฆะที่ว่า “พุทธบริษัทได้ชื่อว่ามีพระพุทธเจ้าเป็นพ่อ มีพระธรรมเป็นแม่ มีภิกษุสงฆ์เป็นพี่คนโต ภิกษุณีหรือแม่ชีเป็นน้องคนที่สอง อุบาสกเป็นน้องคนที่สาม และมีอุบาสิกาเป็นน้องคนสุดท้อง อยู่ด้วยกันแบบเอื้ออาทรที่มีพี่สอนน้องพี่เป็นแบบอย่างให้น้อง แล้วปฏิบัติตามพ่อแม่สอนตามที่พ่อแม่วางกรอบเอาไว้” ด้วยหลักการดังกล่าวนี้ วัดปัญญานันทารามจึงมีพระภิกษุผู้อยู่ในวัดตั้งแต่ท่านเจ้าอาวาส พระภิกษุ สามเณร เป็นแบบในการสอน ในการ

ปฏิบัติตามหลักการที่ว่า “นำทำ ไม่ใช่สั่งทำ” “ตัวอย่างที่ดีมีค่ามากกว่าคำสอน” และ “การสอนที่ดีก็คือการทำให้เขาดู”

ด้วยกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่มีการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพของวัดปัญญานันทารามทั้ง ๓ ด้าน ดังกล่าวข้างต้น ถือได้ว่าปัจจัยส่งเสริมที่เอื้อให้วัดประสบผลสำเร็จในการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ในรูปแบบของโครงการเข้าค่ายฝึกอบรม โดยเฉพาะโครงการจัดการเรียนรู้และเผยแผ่ศาสนธรรมสำหรับพระภิกษุ สามเณร และโครงการจัดการเรียนรู้และเผยแผ่ศาสนธรรมสำหรับฆราวาส ผลสำเร็จของโครงการโดยภาพรวมสามารถสรุปได้ ดังนี้

๑. ด้านปริมาณ พบว่า ภาระงานของวัดที่เพิ่มมากขึ้นและมีจำนวนผู้สนใจทั่วไปที่เข้าร่วมฝึกอบรมในโครงการที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดทุกปี ซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ โดยประเมินผลได้จากสถิติข้อมูลการพัฒนาของโครงการจัดการเรียนรู้และเผยแผ่ศาสนธรรมสำหรับพระภิกษุ สามเณร และโครงการจัดการเรียนรู้และเผยแผ่ศาสนธรรมสำหรับฆราวาส

๒. ด้านคุณภาพ พบว่า คุณภาพของการฝึกอบรมตามโครงการจัดการเรียนรู้และเผยแผ่ศาสนธรรมสำหรับพระภิกษุ สามเณร และโครงการจัดการเรียนรู้และเผยแผ่ศาสนธรรมสำหรับฆราวาส ประเมินผลได้จาก ๑) ผลตอบรับในการเข้าร่วมกิจกรรมของผู้เข้ารับการฝึกอบรมของทั้ง ๒ โครงการที่อยู่ในระดับดี ๒) การสังเกตพฤติกรรมของผู้เข้ารับการอบรมในการเข้าร่วมกิจกรรมที่มีพัฒนาการที่ดีขึ้น และ ๓) ประโยชน์จากการฝึกอบรมตามหลักบูรณาการไตรสิกขา ๓ ด้าน ได้แก่ การพัฒนาตนด้านพฤติกรรม การพัฒนาตนด้านคุณภาพจิต และการพัฒนาตนด้านสติปัญญา ซึ่งทางวัดถือว่าการปลูกสร้างคุณงามความดีให้เป็นฐานแก่ผู้เข้ารับการฝึกอบรม

ผลการจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาของวัดปัญญานันทารามโดยภาพรวมทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ พระปัญญานันทมุนี (ส.ณ. สุภโร) เจ้าอาวาสวัดปัญญานันทารามองค์ปัจจุบัน ท่านได้กล่าวสรุปว่า ถือได้ว่าเป็นความภาคภูมิใจในเรื่องของการช่วยพัฒนาคนวัดเป็นส่วนหนึ่งที่ได้ช่วยให้คนออกจากความยุ่งยากหลากหลาย แล้วกลับมาใช้ชีวิตให้มีส่วนกับศาสนาให้มากขึ้น การศึกษาที่จัดในระบบการศึกษาตามแบบชั้นเรียนก็เพื่อเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ แต่ถ้าวัดจัดการศึกษาเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นการศึกษาเพื่อดับทุกข์ในทุกขณะๆ เพราะสิกขา แปลว่า เห็นตนเอง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับตนเอง รู้เห็นเข้าใจตามความจริงของธรรมชาติตามธรรมดาด้วยตนเอง และกระบวนการของการจัดการศึกษาก็ให้ได้ผลตามธรรมดาของความจริงตามหลักการทางพระพุทธศาสนาที่มีชื่อว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เรียกว่า

ไตรสิกขา ดังที่ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)^{*} ได้กล่าวถึงผลสัมฤทธิ์ของการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขาไว้ดังนี้ “การศึกษาเป็นการพัฒนาคนให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทำให้คนเป็นผู้ได้รับการพัฒนาแล้ว และหมายถึงการพัฒนาที่รอบด้าน คนที่ได้รับการศึกษาจึงเป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาแล้วครบทั้ง ๔ ด้าน คนที่ได้รับการพัฒนาแล้ว เรียกว่า ภาวิตัตตะ แปลว่า มีตนที่ได้รับการอบรมแล้ว หรือได้พัฒนาแล้ว”

ดังนั้นจึงกล่าวสรุปได้ว่า การเรียนรู้ในพระพุทธศาสนามุ่งเน้นให้ความสำคัญต่อการฝึกอบรม “คน” ทั้งในลักษณะที่เป็นปัจเจกชน (คือคนแต่ละคน) และการพัฒนา “กลุ่มคน” ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ เมื่อ “คน” มีความสำคัญที่สุดของการเรียนรู้ วิธีการฝึกฝนอบรมจึงเป็นการพัฒนาทุกองค์ประกอบของความเป็น “คน” ทั้งทางกาย จิต และปัญญา ให้มีความสมบูรณ์พร้อมตามคุณสมบัติที่พึงประสงค์ คือการฝึกฝนตนเองตามหลักของศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเรียกว่า “ไตรสิกขา” การเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นระบบอย่างชัดเจน คือ

ขั้นที่ ๑ ขั้นศีล เป็นขั้นที่ผู้เรียนต้องพึงครุ ผู้เรียนต้องเรียนรู้ธรรมชาติวิชา ลงมือฝึกปฏิบัติตามหลักทฤษฎี และเรียนแบบครู คือ ต้องศึกษาข้อมูล ข้อเท็จจริง ทฤษฎี หลักการ

ขั้นที่ ๒ ขั้นสมาธิ เป็นขั้นที่ผู้เรียนเริ่มสร้างรูปแบบการคิดของตนเอง โดยอาศัยหลักการทฤษฎีที่เรียนรู้จากภายนอก เข้าไปสู่การคิด วิเคราะห์ ทบทวน ลงมือฝึกปฏิบัติ ฝึกฝนวางแผน สร้างโครงการ โครงการงานเพื่อการค้นหาคำตอบด้วยตนเอง

ขั้นที่ ๓ ขั้นปัญญา เป็นขั้นที่ผู้เรียนใช้ความคิดในการสร้างรูปแบบใหม่สร้างงานใหม่ ผลของงานด้วยความคิด ด้วยปัญญาของตนเอง ถือเป็นการเรียนรู้อย่างแท้จริง เป็นการเรียนรู้ที่บูรณาการกัน ระหว่างความรู้รอบและความรู้ลึกจากการรับข้อมูล แหล่งความรู้ภายนอกตัว ความรู้รอบและรู้ลึกจากความคิด กระบวนการทำงานของจิตภายในตัว และความรู้รอบและความรู้ลึกจากการลงมือปฏิบัติ

เป็นการจัดวางรูปแบบขึ้นโดยมุ่งให้เกิดผลขึ้นตามหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรค เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงามในชีวิต คือ

๑. ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า เป็นการแสวงหาด้วยกำลังความเพียรพยายามและสติปัญญาของตนโดยทางชอบธรรมไม่เกิดจากการ เบียดเบียนผู้อื่น หรือสร้างความเดือดร้อนแก่สังคม จึงอาศัยการศึกษาในด้านที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดศิลปวิทยา ประโยชน์ขั้นนี้เรียกว่าทฤษฎีธรรมมีกัตตะ

๒. ประโยชน์ในอนาคต หรือประโยชน์เบื้องหน้า เป็นความเจริญงอกงามของชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าพัฒนาขึ้นด้วยคุณธรรม การพัฒนาคุณธรรมภายในจิตใจและความประพฤติ

^{*} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ ปริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๒๑๖-๒๑๗.

ที่ขอบธรรมจึงอิงอยู่กับการศึกษา ในด้านทำหน้าที่แนะนำวิธีดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและพัฒนาตนให้เป็นคนที่สมบูรณ์ ประโยชน์ขั้นนี้เรียกว่า สัมปรายิกัตตะ

๓. ประโยชน์สูงสุด หรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต คือ ความมีจิตใจเป็นอิสระปลอดโปร่งผ่องใส เบิกบาน ปราศจากกิเลสเผละนที่ทำให้เศร้าหมองขุ่นมัวอยู่อย่างไรทุกข์ได้ประจักษ์ความสุขประณีตภายในที่บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นภาวะที่เข้าถึงได้ด้วยการรู้จักสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมดาของสังขารธรรมทั้งหลาย ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต จึงต้องอาศัยการพัฒนาปัญญาอย่างสูงสุด ประโยชน์ขั้นนี้เรียกว่า ปรมัตตะ

การจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาของวัดปัญญานันทาราม ได้นำทุนเดิมทางสังคมที่มีอยู่และเป็นวัฒนธรรมรากฐานในสังคมไทยที่แทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิต คือ พระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้เพื่อฝึกอบรมคนโดยคำนึงถึงการพัฒนาทั้งทางด้านพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญาของคน มุ่งพัฒนาสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จึงมีปรัชญาในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้หรือฝึกอบรมคือ “การสร้างความดี เพื่อควบคุมคนเก่ง” และมั่นใจว่า “ทุกคนพัฒนาได้ถ้าให้โอกาส” โดยได้บูรณาการหลักไตรสิกขาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทั้งผู้สอน ผู้เรียน และสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง พัฒนาจากความเป็นผู้ไม่รู้สู่ความเป็นผู้รู้ เป็นการเรียนโดยยึดหลักความเหมาะสมและสอดคล้องกับชีวิตจริงที่ต้องดำเนินตามหลักเกณฑ์ทางธรรม คือ การฝึกตนตามหลักไตรสิกขา เรียนรู้ทั้งในด้านความประพฤติ จิตใจ และปัญญา โดยมุ่งฝึกการเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ประโยชน์สูง ประหยัดสุด และถูกต้องตามพระธรรมวินัย เรียนรู้หลักเกณฑ์ทางโลกเพื่อสร้างทักษะชีวิตและเรียนทางธรรมเพื่อเรียนรู้ความเป็นคนที่สมบูรณ์ พัฒนาจิตภาวนาให้รู้แจ้งตามความเป็นจริงและดำเนินชีวิตตามหลักเหตุและผล และสามารถทำหน้าที่ศาสนทายาทที่ดีเพื่อการเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ฝึกอบรมและพัฒนาคนในสังคมให้เป็นคนดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ลดการแก่งแย่งและแข่งขัน นำไปสู่การพัฒนาสังคมสันติสุขอย่างแท้จริง

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ผลจากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณี วัดปัญญานันทาราม อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะการจัดการเรียนรู้และเผยแผ่ศาสนาธรรมทั้งในส่วนที่เป็นระดับนโยบาย ส่วนระดับปฏิบัติการของวัด และส่วนที่เป็นข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

สำหรับระดับนโยบาย

๑. ภาครัฐและเอกชนควรมีส่วนร่วมในรณรงค์และส่งเสริมให้ประชาชนมีค่านิยมของการเป็นแบบอย่างที่ดีในการประพฤติปฏิบัติธรรมทั้งแก่คนในครอบครัว คนในสังคมหรือในองค์กร และเพื่อการเป็นแบบอย่างของพุทธศาสนิกชนที่ดีในการร่วมสืบสานพระศาสนา ประเพณี วัฒนธรรมอันดีงามของชาติ

๒. ภาครัฐและเอกชนควรเข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุนส่งเสริมกิจกรรมโครงการฝึกอบรมคุณธรรมทั้งด้านงบประมาณ บุคลากร ตลอดจนแนวทางการดำเนินงานและการขยายผลโครงการนี้สู่สังคมโดยกว้างขวางออกไป

๓. ภาครัฐและเอกชนควรสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาว่า มีพุทธวิธีใดบ้างที่ได้ดำเนินการในส่วนที่มีการศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หรือทำการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างยุทธศาสตร์ในการแก้ไขปัญหาภาวะวิกฤตสังคม โดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นแกนนำ

๔. ควรส่งเสริมให้มีการนำจุดมุ่งหมายซึ่งเป็นหลักในการปฏิบัติ คือ หลัก ๕ ดีเพื่อชีวิต เพื่อการรู้จักตนเอง คือ “คิดดีเป็น พูดดีเป็น ทำดีเป็น คบคนดีเป็น และไปสู่สถานที่ดีเป็น” และหลัก ๕ ดีเพื่อสังคม คือ “เพื่อเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ และเป็นศาสนิกที่ดีของพระศาสนา” ไปประกอบการพิจารณาการจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนในสถานศึกษา

สำหรับระดับปฏิบัติการของวัด

๑. ผู้บริหารควรเน้นการบริหารแบบมีส่วนร่วมภายใต้นโยบายของวัดที่ว่า ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมวางแผน ร่วมสร้าง เพื่อเปิดโอกาสให้หน่วยงานศึกษาภาคส่วนต่างๆ หรือบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถให้ได้เข้ามามีส่วนเพื่อให้เกิดพัฒนาโครงการฝึกอบรมหรือกิจกรรมของวัด

๒. ควรมีนโยบายการพัฒนาประชาสัมพันธ์ ด้านข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ความเข้าใจ ในบทบาทภารกิจที่กำลังดำเนินการอย่างครอบคลุม เพื่อสร้างเครือข่ายทางสังคม และตั้งทรัพยากรทางพระศาสนาที่มีอยู่อย่างมากมายมาช่วยเหลือนับสนับสนุนในการจัดกิจกรรม

๓. ควรจัดทำแผนงานพัฒนาเพื่อการพัฒนาฝึกอบรมและแผนงานจัดสร้างพระวิทยากรประจำองค์กรที่เป็นส่วนของตนเอง เพื่อการสรรค์สร้างพระวิทยากรสถานท้องถิ่น อีกทั้งเพิ่มความสามารถในการเป็นผู้นำวิทยากร และการพัฒนารูปแบบงานกิจกรรมการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

๔. ควรสนับสนุนส่งเสริมให้พระภิกษุ สามเณร หรือบุคคลที่มีจิตสาธารณะ/จิตอาสาเป็นพุทธอาสาเข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมส่งเสริมโครงการจัดเรียนรู้และเผยแผ่ศาสนธรรม หรือกิจกรรมปลูกสร้างคุณธรรมจริยธรรมที่ดั่งามอื่นๆ ของวัด

๕. ควรมีการจัดสรรสวัสดิการหรือผลตอบแทนที่เหมาะสมให้กับกลุ่มพระวิทยากร หรือบุคคลผู้ที่มีจิตสาธารณะ/จิตอาสาเข้าร่วมในกิจกรรมของวัด เพื่อให้เกิดความมั่นคงปลอดภัยและเป็นกำลังใจในการสรรค์สร้างงาน และเพื่อลดปัญหาการขาดแคลนพระวิทยากร และบุคลากรในอนาคต

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเชิงการวิจัย

จากผลการวิจัยทำให้พบว่า ยังมีประเด็นที่สามารถนำไปพัฒนาต่อยอด หรือ ศึกษาวิจัยเพื่อให้เกิดการเรียนรู้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และเพื่อนำไปเป็นหลักในการ พัฒนาชีวิตที่ดียิ่งต่อไป ดังนี้

๑. ควรศึกษาการพัฒนาโครงการฝึกอบรมไปสู่กลุ่มบุคคลให้มากขึ้น เพราะ กระบวนการใช้ปัญญาแก้ปัญหาหรือทุกข์สามารถใช้ได้กับทุกเพศทุกวัย และควรมีการติดตาม ผลกับผู้เข้ารับการฝึกอบรมหลังการอบรมให้ครบทุกด้านสักระยะหนึ่ง เพื่อดูพฤติกรรมและความ คงทนในการเรียนรู้และนำไปใช้ในชีวิตจริง

๒. ควรศึกษาแนวทางการพัฒนาตามแนวพุทธวิธี โดยเน้นเฉพาะกลุ่ม เช่น สถานภาพที่มีความแตกต่างกันระหว่างผู้เข้ามาบวช จะมีความสามารถในการพัฒนาตามแนว พุทธวิธีแตกต่างกันหรือไม่

๓. ควรศึกษาหลักการสอนและเทคนิควิธีการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนทาง พระพุทธศาสนา ของศูนย์ฝึกอบรมหรือกลุ่มงานพระวิทยากรที่ได้รับการยอมรับจากสังคม เพื่อ ใช้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้และเผยแผ่ศาสนธรรมให้กับประชาชน